

SAMBIBLIOTEK — VÄRLDSBIBLIOTEK

Av överbibliotekarien CARL BJÖRKBOM

DET fanns en tid, då man kunde tala om verkliga universalbibliotek, där en forskare kunde finna all den litteratur han behövde, vilket område han än sysslade med. Det var på den tiden, då de lärda och skrivande ännu utgjorde en relativt liten krets och deras litterära produktion var relativt obetydlig.

Men det är länge sedan dess. Nu, om någonsin, finns icke någon ände på bokskrivandet. Det tryckta forskningsmaterial, som biblioteken måste ta hand om, har ökat ofantligt. Vetenskapen har blivit mondial. Medan det tidigare endast var några få kulturländer som producerade vetenskaplig litteratur, finns det nu icke något enda land som icke lämnar sitt bidrag till vetenskapen. Dessutom har vetenskapens gränser utvidgas. Också det praktiska livet, där man tidigare litade till den muntliga traditionen, har scientifice-rats och har sin vetenskapliga litteratur. Slutligen har uppkomsten av den kulturhistoriska forskningen i vidaste bemärkelse gjort att stora grupper av tryck — man behöver bara tänka på tidningspressen — som man tidigare icke ansåg sig behöva räkna med inom de vetenskapliga biblioteken, nu har blivit värdefullt källmaterial, som måste bevaras.

Ett universalbibliotek med anspråk på ens tillnärmelsevis fullständighet är numera en ren utopi. Även om det vore möjligt att i ett bibliotek sammanföra hela världens litteratur, skulle detta bli så stort, att det icke skulle vara funktionsdugligt.

Det finns nu knappt något bibliotek, som principiellt samlar all slags litteratur. Alla bibliotek har blivit tvungna att begränsa sig. Specialbiblioteken har blivit karakteristiska för det moderna biblioteksväsendet. Inte ens dessa kan emellertid göra anspråk på annat än en relativ fullständighet även inom sitt specialområde.

Det egendomliga är emellertid att universalbibliotekstanken dock icke är död. Vad mera är, den synes mer och mer bli en

realitet. Världsbiblioteket existerar, men i en annan form än man tidigare tänkte sig. Varje bibliotek är i viss mån ett världsbibliotek.

Beställer nämligen en låntagare i ett bibliotek ett arbete, som inte finns i dess samlingar, kan detta arbete för hans räkning inlånas från något annat bibliotek. Låntagaren har alltså tillgång icke endast till det egna bibliotekets samlingar utan även till bestånden i en mängd andra bibliotek, i princip till alla offentliga bibliotek i världen — världsbiblioteket.

Lån av böcker mellan biblioteken — vad vi här med en icke helt lyckad term kallar interurban låneverksamhet — är icke något nytt. Ursprungligen var sådana lån rena undantagsfall, som fordrade högtidliga skrivelser mellan bibliotekscheferna. Nu har de blivit en ren rutinsak, där man använder blanketter av samma slag som vid vanliga lån. Länge har dock biblioteken varit principiellt inställda på att själva kunna tillgodose sitt klientels behov av litteratur. Nu håller den interurbana lånerörelsen på att bli ett rationellt medel att bemästra den ofantliga bokproduktionen och bringa forskare och litteratur i kontakt med varandra.

Genom den interurbana låneverksamheten har skapats ett slags bibliotek i högre potens, som jag skulle vilja kalla *sambibliotek*, omfattande samtliga bibliotek inom en viss rayon, en stad, en landsdel, ett helt land, i sista hand hela världen — världsbiblioteket.

Dessa sambibliotek är redan nu realiteter som måste ha en inverkan på de enskilda biblioteken. I alla sina verksamheter måste det enskilda biblioteket nu ta hänsyn till de sambibliotek av vilka det är en integrerande del.

Forskarens försörjning med litteratur för sitt arbete är icke längre hans privatsak utan uppfattas mer och mer som ett nationellt intresse. Staten ställer också varje år stora — om också Gudi klagat otillräckliga — summor till förfogande för inköp av litteratur till de offentliga biblioteken. Eftersom böckerna anskaffas för forskarnas och icke för bibliotekens behov, har man rätt att påstå, att forskaren var han än befinner sig i landet skall kunna ha tillgång till all den litteratur som inköps för offentliga medel, oberoende av för vilket bibliotek böckerna inköpts. Den interurbana låneverksamheten gör detta möjligt.

Det är icke få böcker som varje år sändas mellan biblioteken som lån. Bara i Sverige rör sig den interurbana utlåningen till och

från de stora vetenskapliga biblioteken om mellan 50 000 och 60 000 band.

Den interurbana låneverksamheten är icke begränsad endast till det egna landet. Böcker sändas numera som lån mellan bibliotek i olika länder. De svenska vetenskapliga bibliotekens utländska lånerörelse är för närvarande av storleksordningen 1 000—2 000 band pr år.

Likaså har i allt större utsträckning även privata och halvprivata bibliotek (företags- och institutionsbibliotek) börjat delta i den allmänna interurbana lånerörelsen.

Orsaken till dessa utvidgningar av den interurbana lånerörelsen ligger naturligtvis däri, att om ett bibliotek lånar ut en bok till ett bibliotek i ett annat land, sker detta under den förutsättningen att man i sin tur skall få låna böcker från utlandet, om så skulle någon gång behövas. Med varje lån skapas ny good will och grundas nya låneförbindelser till forskningens tjänst. Därigenom växer sig också tanken starkare att varje bibliotek är en integrerande del av ett allomfattande världsbibliotek.

Det är emellertid självklart att det måste finnas gränser för en sådan interurban utlåning. Det enskilda bibliotekets bokbestånd är dock fortfarande i första hand avsett för det egna klientelet och dess legitima krav kan man icke bortse från. Men för de böcker, som ändå står oanvända på hyllorna, är det naturligtvis endast att räkna som en vinst att de överhuvud taget kommer till användning oberoende av vem låntagaren är. På hyllan är ju en bok bara död makulatur. Den får liv först genom att den blir utlånad.

Även om man kanske inte skall tillskriva tillgängligheten en allt för stor roll — önskar en forskare ett arbete, som är utlånat och därför icke tillgängligt, spelar det i många fall en underordnad roll huruvida boken utlånats till annan forskare direkt från biblioteket eller indirekt genom ett annat bibliotek — har den interurbana lånerörelsen naturligtvis sina nackdelar. Emballering och försändelse kostar pengar. Oekonomiskt och opraktiskt är det naturligtvis, när man måste skicka en stor tidskriftsårgång på flera hundra sidor för en låntagare som bara behöver en uppsats på några sidor.

Sambiblioteken skulle heller icke kunnat realiseras i full utsträckning, om det icke varit för de nya bokfotograferingsmetoderna.

Man kan ju numera för ringa kostnad göra fotokopior av boksidor på film eller papper, som lätt kan skickas mellan biblioteken. Praktiskt taget varje vetenskapligt bibliotek har nu egen fotografisk apparatur.

Fotokopiering användes i första hand för mindre omfångsrika skrifter och för tidskriftsuppsatser. Men det är just tidskrifterna som utgör det svåra problemet för den interurbana lånerörelsen.

Genom fotokopieringen och framför allt fotograferingen på kinafilm av boksidor får världsbiblioteket sitt fulla omfång. Avståndet mellan biblioteken betyder icke längre något. På några få dagar kan man från andra sidan jordklotet få en tidskriftsuppsats fotograferad på en filmremsa och inlagd i ett flygbrev.

Den moderna teknikens möjligheter är ännu inte fullt utnyttjade för detta ändamål. Man experimenterar med bokfotograferingar i allt starkare förminskningar, så att hela volymer får rum på ett litet kort. Teleprinter och fjärrfotografering har redan börjat tagas i bruk i vissa bibliotek i Amerika. Sålunda finns teleprinter mellan vissa bibliotek i och omkring Chicago och likaså mellan New York Public Library och Library of Congress i Washington. I atomforskningsanläggningarna i Oak Ridge, Tennessee, skötes litteraturtjänsten medelst fjärrfotografering. Av säkerhetsskäl ligger de olika forskningslaboratorierna på långt avstånd från varandra och faran för radioaktiv inficiering av böckerna lägger hinder i vägen för vanlig utlåning. Nu behöver man från ett laboratorium bara ringa upp centralbiblioteket och begära en uppsats eller vissa sidor ur en bok. Boken tas då fram ur magasinen, och placeras i avsändningsapparaten, varefter kopian telegrafiskt sändes till laboratoriet. Från telefonpåringningen till det ögonblick då forskaren får den första färdiga kopian i handen, dröjer det i medeltal endast fyra minuter.

Tekniskt finns icke längre några svårigheter att utnyttja världsbiblioteket. Däremot skulle man behöva vissa organisatoriska förbättringar. Bokförings- och betalningstransaktioner är för omständliga och ta därför för lång tid och kostar för mycket. Enhetspris för fotokopior och internationella betalningskuponger, som samtidigt är beställningar, motsvarande den internationella postunionens svarsportokuponger, skulle kunna vara en praktisk lösning och en lämplig arbetsuppgift för Unesco.

Till ett bibliotek hör som ett nödvändigt attribut en katalog över bokbeståndet. Sambiblioteket som realitet fordrar därför

också kataloger. Ur viss synpunkt är visserligen sambiblioteket katalogiserat genom de anslutna bibliotekens egna kataloger, men dessa är svåra att använda, särskilt som bibliotekskataloger numera endast i sällsynta fall föreligga tryckta eller på annat sätt mångfaldigade. Sambiblioteket fordrar därför en samkatalog, en katalog som i en svit upptar bestånden i flera bibliotek.

En katalog över världsbiblioteket, dvs. en samkatalog över bestånden i alla bibliotek i världen, är naturligtvis en lika stor utopi som det fullständiga världsbiblioteket. Unesco hade visserligen under sin tidigaste vilda period några planer på upprättandet av en internationell samkatalog, men de blev lyckligt skrinlagda.

Redan en samkatalog över samtliga bokbestånden i ett helt land är en mycket stor och dyrbar uppgift, särskilt som man helst bör tänka sig att samkatalogen för att göra nytta måste framställas i flera exemplar och vara tillgänglig på de olika biblioteken. I Tyskland påbörjades visserligen en sådan tryckt samkatalog före kriget men den blev aldrig färdig. Nationella samkataloger på kort i ett enda exemplar finns i Library of Congress i Washington och i Rijksbibliotheek i Haag. Numera tänker man sig som regel regionala kataloger.

Lika litet som en katalog över ett enskilt bibliotek behöver upptaga samtliga reserv- och duplettexemplar som finnas i biblioteket, utan endast de exemplar som för ögonblicket är avsedda för utlåningen, lika litet behöver samkatalogen upptaga samtliga exemplar av ett arbete som finns i många bibliotek. Detta skulle i många fall utgöra en onödig belastning av katalogen. I den samförteckning över tekniska tidskrifter, som sedan 1949 utgivits genom Tekniska litteratursällskapet och som redovisar bestånden i såväl de tekniska centralbiblioteken i landet som i ett stort antal institutions- och företagsbibliotek, lämnas icke uppgifter om publikationer i dessa sistnämnda i andra fall än då publikationerna saknas i centralbiblioteken.

Om en viss grupp av litteratur finns fullständig i ett eller flera bibliotek kan det i en samkatalog räcka med en generell hänvisning till detta eller dessa bibliotek. De enskilda arbetena behöver icke förtecknas. Det är därför som den årligen utkommande samförteckningen över nyförvärv till de svenska offentliga vetenskapliga biblioteken, den s. k. accessionskatalogen, endast upptager den utländska litteraturen. Den i Sverige tryckta litteraturen finns nämligen fullständig i Kungliga biblioteket och universitetsbiblioteken.

Även med sådana inskränkningar är en samkatalog ett mycket dyrbart företag. Nu är det emellertid så att i praktiskt taget varje bibliotek en mycket stor del av bokbeståndet endast mycket sällan efterfrågas. Då dessa arbeten i varje fall finnas förtecknade i bibliotekets egna kataloger, är det naturligtvis möjligt att lokalisera dem genom rundskrivelser och detta förfaringssätt kan vara tillräckligt effektivt för de sällsynta fall, då de blir efterfrågade. Man skulle följaktligen kunna få en för det praktiska arbetet tillräckligt fullständig samkatalog även om dessa arbeten uteslötos, och om katalogen upptog endast relativt ofta efterfrågade arbeten.

Dessa arbeten är i första hand att söka inom den nyaste litteraturen. Detta är självklart, när det gäller naturvetenskaplig och teknisk litteratur, men samma sak gäller, om också i mindre grad, även annan litteratur.

Det är därför man i vissa länder löst samkatalogproblemet genom att utge årliga samförteckningar över bibliotekens nyförvärv. Redan efter en del år täcker en sådan katalog en mycket stor procent av den efterfrågade litteraturen. Sverige har gått i spetsen, när det gällt sådana samförteckningar. Accessionskatalogen för Sveriges offentliga bibliotek, vars första årgång upptar förvärven under år 1886, har tjänat som förebild för liknande publikationer i flera andra länder.

Det finns också en annan väg att finna en lösning på samkatalogproblemet. Om det gäller att lokalisera ett arbete inom ett visst specialområde, vänder man sig naturligtvis till vederbörande specialbibliotek. Skulle det icke finnas där, måste det anses höra till specialbibliotekets uppgift att försöka lokalisera det på annat håll. Specialbiblioteket bör därför upprätta en förteckning över de arbeten inom dess område, som icke finns i de egna samlingarna men väl i andra bibliotek. Genom uppkomsten av sambiblioteken, har själva bokbestånden kommit att spela en underordnad roll. Det är den bibliografiska apparaten och litteraturtjänsten som i första hand karakteriserar specialbiblioteket.

Dessa bägge katalogtyper torde utgöra den rationella lösningen av samkatalogproblemet och därmed grundvalen för utvecklingen av sambiblioteken.

Uppkomsten av sambiblioteken har icke endast en genomgripande inverkan på den yttre tjänsten, utan även på alla andra verksamhetsgrenar inom biblioteken.

Sålunda måste bibliotekets bokanskaffningspolitik i framtiden utformas med hänsyn till sambiblioteken. Ett vetenskapligt bibliotek måste naturligtvis köpa en del litteratur för att tillgodose det aktuella behovet inom det egna klientelet, men måste även anskaffa litteratur för eventuella framtida — i varje fall för ögonblicket icke aktualiserade — behov. Särskilt med hänsyn till den senare kategorien, måste alltid för varje arbete ställas frågor som: Vilket är behovet av denna bok för sambiblioteket i denna stad, i detta land? Hur många exemplar behövs i sambiblioteket? Vilket bibliotek inom sambibliotekets ram har det största potentiella behovet och bör därför i första hand skaffa boken? »Growth based upon pride, emotion, and tradition, rather than functional requirements should stop.» (H. Fussler i *Bibliographic organisation*. Chicago 1951, p. 172.)

Genom sådana överväganden avgränsas de olika bibliotekens arbetsuppgifter allt skarpare mot varandra. Icke bara de verkliga specialbiblioteken utan även biblioteken med allmänna uppgifter får egna samlingsområden. Sålunda har t. ex. i Tyskland de olika universitetsbiblioteken åtagit sig att i första hand svara för viss litteratur. I Tübingen samlas teologi, i Heidelberg juridik, i Köln medicin etc.

En bokanskaffning i stor stil, som helt tar sikte på sambibliotekets behov är f. n. igångsatt i Förenta staterna, den s. k. Farmingtonplanen. Avsikten med denna är att se till att i det amerikanska sambiblioteket skall finnas åtminstone ett exemplar av varje skrift, som utkommit utanför Amerika och som kan anses vara av värde för amerikansk forskning. För att genomföra detta program har gjorts en uppdelning i litteraturen i 59 ämnesgrupper, vilka fördelats mellan olika bibliotek, som åtagit sig att anskaffa litteraturen inom en eller flera av dessa grupper. Urvalet av litteraturen göres av biblioteksmän i olika länder och anskaffningen sker centralt. Planen igångsattes 1948 då litteraturanskaffningen påbörjades från tre europeiska länder, varibland Sverige. För närvarande sker anskaffning från 17 länder.

Sambiblioteket kan även tänkas ge en möjlighet att komma till rätta med bibliotekens utrymmesproblem. Det är ju så att i varje bibliotek finns en icke obetydlig del av bokbeståndet, som förlorat sin aktualitet och endast mycket sällan efterfrågas. Det kan vara handböcker som ersatts av nya eller specialundersökningar, vilkas resultat ingått i den allmänna litteraturen. Denna litteratur är dock icke helt värdelös, då den ju kan ha intresse ur historisk

synpunkt. Å andra sidan kan man med rätta påstå, att för sambiblioteket behovet av denna litteratur minskat. Medan det tidigare behövdes flera exemplar, behövs kanske icke längre mer än ett eller två. Därför kan också ur sambiblioteket de onödiga exemplaren utmönstras, eller eventuellt överföras till ett annat sambibliotek, där man kan ha behov av dem.

För att disponera föråldrad litteratur, som endast sällan efterfrågas, har man i Förenta staterna uppfört depotbibliotek utanför städerna på billig tomtmark och byggda uteslutande med tanke på att vara ekonomiskt utnyttjade förvaringsmagasin för böcker. I dessa depotbibliotek får biblioteken inom ett visst område uppställa sina sällan efterfrågade böcker. De tidigare depotbiblioteken var icke bibliotek i egentlig mening utan endast magasin, men de kan förvandlas till verkliga bibliotek genom att de överlämnade bokbestånden organiskt sammanfogas och därvid även eventuella dupletter utmönstras. Så är fallet i det nya Midwest interlibrary center utanför Chicago. Det fulla utnyttjandet av depotbibliotekens idé torde i framtiden bli ett av de viktigaste medlen att rationalisera ett lands biblioteksväsen.

På grund av att litteraturen ständigt växer och samtidigt forskarnas krav, ökas ständigt bibliotekens svårigheter. Problemen har nu blivit så stora att de icke kan längre lösas av de enskilda biblioteken, utan endast av sambiblioteken, i sista hand av världsbiblioteket. I kampen att bemästra litteraturproblemen är de enskilda biblioteken de utsatta stridsförbanden, som måste kunna få förstärkningar genom omgrupperingar och som dessutom måste kunna befrias från belastningen av icke längre tjänsteduglig litteratur, som bör föras ut ur stridslinjen till depoter. Bokbestånden i ett land får därför för framtiden icke vara statiska och bibliotekens äganderätt icke vara något absolut sakrosankt. Boken har ju sitt värde endast när den kommer till användning för forskningen. Dess största tillgänglighet är därför ett krav som först och främst måste tillgodoses.

Biblioteksväsendets mål är att ingen forskare skall gå ohulpen från ett bibliotek — från vilket bibliotek som helst. En bibliotekarie i ett litet specialbibliotek har numera i stort sett samma möjligheter att hjälpa som en i ett stort och rikt universalbibliotek. Ty varje bibliotek är principiellt sett redan nu ett världsbibliotek.